Spirit of Bosnia / Duh Bosne

An International, Interdisciplinary, Bilingual, Online Journal
Međunarodni, interdisciplinarni, dvojezični, online časopis

Bosanski gradovi krajem 19. vijeka

Omer Hadžiselimović

Novinar i istoričar William Miller (1864-1945) obrazovao se na Rugbyju i Oxfordu, nakon čega se posvetio proučavanju društvenih i političkih zbivanja u Turskoj i na Balkanu. Njegova knjiga Putovanja i politika na Bliskom istoku (1898) zasnovana je, kako sam ističe, na četiri boravka na Balkanu u godinama 1894, 1896, 1897, i 1898, i na "dugom studiranju istočnog pitanja" (p. ix). Za Milera, Balkanski poluotok je "zemlja protivrječja. Sve je upravo suprotno od onog što se može racionalno očekivati; putnik stupa u carstvo romanse, gdje se sve njegove ustaljene ideje okreću naopačke i on ubrzo, poput domaćeg stanovništva, počinje praviti razliku između onog što se radi 'na Balkanu' i onog 'u Evropi'" (xvi). U narednim odlomcima Miller piše o Sarajevu, Travniku, Jajcu i Rogatici—bosanskim gradovima koje autor smješta na "Bliski istok".

Moderno Sarajevo umnogome se razlikuje od Bosne Saraja iz turskih vremena. Na prvom mjestu, stanovništvo se veoma povećalo, a bosanski glavni grad će uskoro ostaviti Sofiju i Beograd iz sebe u ovome kao i u nekim drugim stvarima. Na posljednjem popisu u Sarajevu je bilo, izuzimajući vojsku, 37.713 stanovnika, od čega 17.074 muslimana, 10.473 katolika, 5.855 pravoslavaca i 3.994 Jevreja. Ostatak čine druge vjere. Uključivši garnizon, ukupan broj iznosi 41.173. Da bi se smjestilo ovo povećano stanovništvo poraslo za 43.57% u kratkom rasponu od deset godina, u gradu se mnogo gradilo, a nikle su i nove četvrti koje nisu postojale u tursko doba. Otuda su stanarine, visoke u prvim danima okupacije, sada dosta niže. Veliko polje, koje se pruža prema zapadu i koje su neki predlagali kao mjesto za novi dio grada u doba okupacije, daje dosta mogućnosti za širenje, a i glavna željeznička stanica je smještena prilično daleko od centra grada, jer se smatra da će je grad jednog dana potpuno okružiti.

Sarajevo uistinu ima povoljniji položaj od svih glavnih gradova na Balkanu. Presijeca ga mala rijeka pjesnički nazvana Miljacka, "ona što žubori", koja je branom zaustavljena da se poveća količina vode. Samo je u ovome srbijanska prijestonica u prednosti, jer ima dvije prekrasne rijeke, ali Sarajevo ima mnogo drugih prednosti koje Beograd nema. Grad se slikovito smjestio u udolini između dva brda i na istoku njime dominira tvrđava, sa čijih kula puca divan pogled na stare turske drvene kuće i moderna evropska zdanja. Za razliku od Atine i Beograda, grad je pun zelenila. Bez sunnje, moderni dio grada se razvio na račun orijentalnog, ali Sarajevo je još uvijek najizrazitije orijentalni grad na Balkanskom poluostrvu. U Beogradu i Sofiji nema ništa osim novih novcatih zgrada, dok u Atini nema ničega između drevnih ruševina iz

antičkih vremena i savremenog njemačkog grada koji je izgrađen pod kraljem Othom.

Ali u Saraju Zapad i Istok se sreću, a orijentalne kuće s dvorištima i vrtovima nisu prepravljene u tolikoj mjeri da se više ne mogu prepoznati kao takve, što je slučaj u Sofiji. Možete se prošetati čaršijom i zamisliti da ste u pravom istočnjačkom gradu, dok vas na rastojanju od pet minuta radnje u Ulici Franje Josifa ne vrate nazad u jedan austrijski grad. Po slikovitosti, sarajevskoj čaršiji nema ravne na Bliskom istoku. Ona se možda ne može porediti sa sukovima Tunisa ili velikim natkrivenim bazarom Carigrada zato što je gotovo sva na otvorenom. Da biste je vidjeli u najljepšem izdanju, treba da odete kad je pazarni dan. Tada seoski svijet dođe iz obližnjih mjesta sa svojom robom, svi u narodnim nošnjama. Tu i tamo možete sresti Bosanca kako nosi ovna na leđima, a ja sam primijetio jednog ili dvojicu seljaka kako dahću i znoje se pod svojim živim teretom čak gore kod tvrđave, dok su životinje vrlo smireno razgledale oko sebe.

Veliki broj trgovaca su španski Jevreji, koji nose debele kaputе postavljene krznom, kao u Svengalija, i ljeti i zimi. Oni su vrlo dobro naučili njemački i kupovina se bez teškoća obavlja na tom jeziku—činjenica tim zanimljivija što oni nikad nisu pokazivali mnogo sposobnosti da nauče bosanski govor. Njihove žene se lako raspoznaju po onome što nose na glavi: to je neprikladna kruta svilena kapa na rubovima optočena šljokicama, koja potpuno prekriva kosu. Kao i u svim orijentalnim gradovima, svaki zanat ima svoj dio čaršije, tako da su obućari u jednom dijelu, a svi oni koji rade s metalom u drugom. Ovdje ima daleko manje cjenkanja nego u Carigradu, gdje je to neizbježno, a znam slučaj kad je trgovcu bilo potpuno svejedno hoće li prodati robu ili ne; on je odbio da spusti cijenu i za jednu jedinu paru. U Sarajevu je samo Bosancima dozvoljeno da imaju tezge na čaršiji, što je povlastica koju veoma cijene i koju uživaju sve vjere podjednako. Samo jedan dio čaršije je pod krovom i tu se gotovo isključivo prodaje tekstil. [. . .]

Sa stanovišta slikovitosti, Sarajevo, poput Beograda i Atine, gubi zbog električnog tramvaja, koji ide Apelovom obalom, desnom stranom Miljacke, ali tom zapadnjačkom prevoznom sredstvu nije bilo dozvoljeno da pokvari hladovitu okuku rijeke gdje muslimani vole da piju kafu u bašti na Bembaši. Upravo je pored ovog dijela rijeke grad najslikovitiji. Na lijevoj obali, niz za nizom drvenih turskih kuća proviruje iz zelenila, sa munarom koja se tu i tamo uzdiže iznad krošnji drveća. Ni ovdje rijeka nije podzidana već je ostavljena u svom prirodnom obliku i umjesto ravnog šetališta tu postoji lijep kontrast između valovite obale i stijena koje se tu i tamo uzdižu iz samog korita rijeke. Ranije je Sarajevo, poput svih turskih gradova, imalo velika muslimanska groblja, sa spomenicima koji su stajali pod raznim uglovima i čije je zapušteno rastinje pravilo zelene oaze između kuća—jer, kao što je poznato, musliman voli da mu se u neposrednoj blizini nalazi počivalište njegove rodbine. Ovo je bila jedna od teškoća sa kojom su se Austrijanci morali suočiti kad su ušli u Bosnu, jer su ova slikovita groblja bila stalna prepreka širenju grada. Postepeno, međutim, ova teškoća je prevaziđena: neka groblja su nestala, neka su pretvorena u parkove, ali se tu i tamo još uvijek naiđe na poneki nišan, dok su brda iznad grada prekrivena jevrejskim i muslimanskim grobovima.

Jedan istorijski spomenik nije prepušten propadanju—Ali-pašina džamija, prema ulazu u grad, odakle su pobunjenici pružali očajnički otpor okupacionoj vojsci onog nezaboravnog 19. avgusta 1878. godine, kada je palo Sarajevo. Tada je po drugi put u

svojoj istoriji glavni grad Bosne, kojeg je privremeno zauzeo princ Eugen Savojski 1697, pao u ruke Austrijancima. Muhamedanski fanatizam nalazi sada oduška u sedmičnom huktanju i plesu derviša, što se održava u Sinanovoj tekiji, ili samostanu. Kad sam posjetio tekiju, prvo su me odveli u kafanu gdje je izvjestan broj ljudi sjedio, igrao karata i pio kafu. Prešavši unutrašnje dvorište dospio sam na drvenu galeriju prostorije u kojoj derviši izvode svoj ritual. Svakog trena sam očekivao da se galerija sruši jer ju je podupirao samo po jedan stub sa svake strane i škripala je na svaki pokret gledalaca. Postoji također mušepkom zagrađena galerija za žene. U zgradi je bilo četrnaest derviša raspoređenih u tri reda od jednog, devet i četiri čovjeka. Predvodnik je saginjao glavu i ljubio tlo, njišući tijelom i stalno uzvikujući "Allah!" i "Muhamed!" Drugi su ga slijedili, a jedan od njih je uvijek kasnio s pokretima. Obred je počeo nešto poslije devet sati, a oko deset nam je rečeno da neće biti plesanja, jer je za to potrebno bar trideset derviša. Kasnije sam saznao da su najbolji otputovali na izložbu u Budimpeštu; tako se ovdje, kao i u Carigradu, njihova vjerska zanesenost pretvorila u predstavu, za koju se od posjetilaca očekuje da daju mali prilog.

Austrijanci se od svih unapređenja u blizini glavnog grada najviše ponose banjom koju su stvorili od Ilidže, oko sedam milja van grada. Tačno je da su sumporne banje na Ilidži bile poznate još Rimljanima, koji su tu izgradili grad, čiji su ostaci otkriveni u prilično velikom obimu. I u srednjm vijeku ovdje je bilo upravno središte, a banje su pod Turcima uživale znatan ugled. Mađutim, kad je došla okupacija, sve je bilo vrlo primitivno, tako da istorija Ilidže kao banje, može se reći, kao i svih civilizovanih institucija u zemlji, datira od sadašnjeg režima. Stalni voz saobraća za vrijeme sezone, a nedjeljom i praznicima le tout Sarajevo se skuplja na Ilidži. Posebni kupei u ovom vozu, kao i na svim prugama, rezervisani su za muslimanske žene, i kao neobičan primjer zapadnjačkog progresa zapazio sam poseban vagon za bicikle, koji su vrlo popularni među domaćim življem. Tri hotela i jedan restoran stoje na raspolaganju posjetiocima i smatra se otmjenim večerati na Ilidži u sezoni, ili čak odsjesti tamo, a ići u grad svakog dana. Vrlo niske cijene određene su s namjerom da se privuče svijet izdaleka—ukratko, Ilidža sada ima svu privlačnost "evropskih" banja, ali bez visokih cijena.

Narod naročito zanimaju tri medvjeda iz bosanskih planina, čiji je kafez jedna od glavnih atrakcija parka. Kad smo ih prvi put vidjeli prije dvije godine, Malog je mnogo terorisao Miško, tiranin među tom trojicom, i on je tužno zavijao; ali ove godine smo ga zatekli većeg i nešto hrabrijeg. Svaki posjetilac smatra za normalno da se odveze dvije i po milje do izvora Bosne pod planinom Igman. Prirodne ljepote ovog vrela, bistrog kao kristal, za moj ukus su suviše "poboljšane", a vještački podzidi, mostovi i parkovi mogli su i izostati. Kupalište na drugoj rijeci, Željeznici, je velika atrakcija, a ljekari naveliko hvale sumporne izvore na tom mjestu. Tokom sedmice konjskih trka u junu nemoguće je dobiti sobu u hotelima, a prisustvo gospođe von Kallay daje tom događaju veliki društveni značaj.

Travnik svakako nema politički značaj koji je imao kad je bio sjedište turskog vezira. Ali, na posljednjem popisu imao je 6.894 stanovnika i jedan je od najmuhamedanskijih gradova u zemlji, mada je broj katolika u porastu. Ako se ovaj krak pruge ikad produži do Jadrana i Splita, trgovački značaj Travnika bi se veoma povećao i u vremenu između moja dva boravka primijetio sam priličan napredak u njegovom razvoju. Na primjer, prošle godine mjesne vlasti smatrale su poželjnim da izgrade novi hotel, u

kojem ima pozorište, oficirski kasino i sala za zabave, tako da u tome Travnik ima prednost nad većinom gradova iste veličine u Engleskoj. Ali ova moderna poboljšanja nisu nimalo oduzela od njegovog istočnjačkog šarma. Nijedno mjesto u Bosni nije tako poznato po muslimanskim grobovima—ogromnim građevinama opasanim željeznim ogradama i natkrivenim kupolama, poput velikih grobnica naših predaka. Ova turbeta, koja su gotovo kao kuće, posljednja su počivališta muhamedanskih guvernera Bosne.

Jedan drugi istorijski spomenik je sasvim drukčije vrste. To je kafana Derventa, gdje je zlosretni nadvojvoda Rudolf za vrijeme svoje posjete Travniku pio tursku kafu, po kojoj je ovo mjesto poznato. Šoljica iz koje je pio i čaša vode, koja se uvijek služi uz kafu na Bliskom istoku, još se čuvaju, ali svaki put kad sam sjedio pored brze vode u njenoj sjenovitoj bašti, ta kafana mi se činila trošnija i prljavija. Vrtovi i obilje tekuće vode zaista su ljepote Travnika, čije ime znači "prostor obrastao travom", a čiji je položaj takav da se dopada muslimanima. Duga, krivudava ulica, od koje se uglavnom sastoji grad, puna je veoma zanimljivih likova. Tada mnogi katolici dođu sa sela i među njima se mogu vidjeti tetovirane žene, jer u okolini Travnika i Jajca tetoviranje uopšte nije neobična praksa kod katolkinja, mada je gotovo nepoznata kod drugih vjera, a ne vidi se često ni kod muškaraca katolika. Doktor Glück, koji je istraživao ovu pojavu, pretpostavlja da su u doba turskog osvajanja, kad je prelaženje na islam bila česta pojava, katolički svećenici tako sprečavali svoju pastvu da pristupi vjeri osvajača. Sada, kada više nema potrebe za ovu predostrožnost, običaj se održao, a stare žene obično vrše tetoviranje.

Još jednu neobičnost travničke čaršije oličava jedan važana musliman, naoružan plavim štapom, koji ide okolo ispitujući robu što su je seljaci donijeli na prodaju. Stara tvrđava, koja potiče još iz doba bosanskih kraljeva, strogo motri na sav ovaj šaroliki prizor, dok nova isusovačka akademija i moderna muslimanska medresa ukazuju na razliku između vjerske trpeljivosti devetnaestog i žestokih teoloških sukoba petnaestog stoljeća. I ovdje se primjećuje kontrast između krajnje prijaznosti i ljubaznog ophođenja slavenskih muslimana i rezervisanosti njihovih istovjernika u Carigradu. Ovdje izgleda da ne mrze Švabe—to je rastegljiv izraz kojim Bosanci obuhvataju ne samo Austrijance (čak i austrijske Slavene) i južne Nijemce već i sve "Evropljane", koji su inače svi kauri. Ovdje su, zapravo, podanici Aleman Padishah-a daleko najprihvatljiviji.

Još jedna bosanska prijestonica—posljednje uporište bosanskih kraljeva—nalazi se dalje od Travnika i cilj je puta svakog posjetioca. Putovati Bosnom a ne vidjeti Jajce bilo bi neoprostivo, jer to je, bez sumnje, dragulj ove zemlje, grad s prekrasnim položajem. Putovali smo kroz lijep kraj i prošli pored džinovskih, sto godina starih topola, ispod kojih je sahranjen neki poznati derviš, a zatim smo se počeli penjati strmom padinom do vrha prevoja. Prijatan krajolik, s tu i tamo pokojim bogumilskim grobom, ukazuje se s druge strane, i tako stižemo do slikovitog gradića Donjeg Vakufa, sa starom sahat-kulom i mostom. Odavde se još jedan put odvaja za Bugojno, odakle kočija vozi lijepom dolinom Rame do Jablanice, dok drugi slijedi isto tako lijepu dolinu Vrbasa i završava se u Jajcu. U starim danima mađarske vladavine, porodica Keglević, čijoj je odbrani Jajce bilo povjereno, upravljala je ovom dolinom iz tvrđave; njeni ostaci su preživjeli tursko osvajanje. Danas je, međutim, ova oblast od malog strateškog značaja i od 1895. godine nema vojnika u Jajcu.

Od svih gradova na Bliskom istoku malo njih ima tako lijep položaj kao ova posljednja prijestonica bosanske kraljevine, gdje je posljednji od domaćih vladara Bosne uzalud tražio utočište pred nadirućim Turcima. Tu je još dvije generacije mađarski garnizon odolijevao kao najisturenija predstraža hrišćanstva, a prema lokalnoj legendi, evangelist Luka je sahranjen ispod italijanskog zvonika koji nosi njegovo ime. Možda najljepši vodopad u Evropi uz huku se obrušava niz stijene na čijem vrhu se smjestio grad s brzom rijekom u podnožju. Na jajolikom brdu s tvrđavom na vrhu, po čemu je je grad i dobio ime—"malo jaje"—a ne po navodnoj sličnosti sa Castel dell' Uovo-m u Napulju, stoje zbijene crne i bijele drvene kuće, smještene između krošanja oraha, dok se vitki italijanski zvonik srušene crkve čini sasvim neprikladan u ovom tako orijentalnom mjestu. Dolje u čaršiji, pored stare kapije, bosanski seljaci sa crvenim čalmama na glavi pogađaju se za robu. Stasiti Dalmatinci u ovčijim kožusima i malenim, jarkocrvenim kapama kupuju belegije za kose, a katolkinje, ovdje kao i u Travniku sa tetoviranom rukama, čavrljaju u staroj kapiji o dječijim bolestima i novim keceljama. Ove prugaste kecelje, napravljene od vune i gotovo kvadratnog oblika, izdvajaju žene iz Jajca od ostalih žena u Bosni. Ovdje su katolici i muslimana otprilike jednaki po broju i, kao što je u Bosni obično slučaj, ove dvije vjere se bolje slažu nego muhamedanci i pravoslavci. Čak i prije dolaska Austrijanaca, muslimani su slali svoju djecu da se uče pismenosti u franjevačkoj školi, a uticaj fratara, koji su igrali značajnu ulogu u istoriji zemlje, toliko je velik da smo jedne nedjelje vidjeli seljanku kako na koljenima obilazi oko crkve, sa dječakom koji ju je slijedio; činili su to da ispune neki zavjet ili u znak pokore za grijeh koji su možda počinili. Takođe smo vidjeli jednu djevojku kako kleči ispred vrata tokom cijele službe u crkvi; saznali smo da je to uobičajena kazna za prekršaj moralne prirode. U crkvi je klečalo desetine ljudi, dok su im neobični perčini, kakve nose u mnogim dijelovima zemlje, visili niz obrijane glave. I konačno, kao relikvija prošlosti, u staklenoj vitrini sa strane čuva se kostur posljednjeg bosanskog kralja Stjepana Tomaševića, s lobanjom odvojenom od vrata, upravo kako je bila odsječena po podmukloj sultanovoj naredbi prije četiri vijeka.

[Rogatica] je zaista jedno od najljepših mjesta u zemlji jer leži, kao što bi se moglo i očekivati od jednog gotovo potpuno muslimanskog grada, u zelenoj dolini navodnjavanoj bujnim rijekama. Od stanovništva koje broji 3.300 ljudi, samo 300 su hrišćani, pa je tako Rogatica jedan od najkonzervativnijih gradova u Bosni. Ovdašnji muslimani gorljivo su se opirali tome da im kćeri idu u školu s pravoslavnim djevojčicama i suprotstavljali se podizanju nove ženske škole iz tog razloga. Isto tako, u doba posta gradonačelnik musliman obilazi kafane da provjeri da neko od vjernika ne puši ili da čak ne udiše dim od cigareta nevjernika; svaki prekršilac se strogo kažnjava. Pa ipak, uprkos ovoj oštrini muslimanske većine, malobrojna hrišćanska manjina, koja se isključivo sastoji od Srba, živi u miru s ovim drugim dijelom stanovništva. I ovdje su muslimani poznati po svojoj učenosti, a mnogi od njih su begovi. U stvari, Rogatica se ponosi time što je iz nje potekao prijašnji Šejh-ul-Islam, ili poglavar islamske hijerarhije u Carigradu, koji je ovdje podigao džamiju što nosi njegovo ime. Jedna zanimljiva džamija je "Muftijina", u čijem se dvorištu nalazi lijepa rimska grobnica—jer je kroz ovo mjesto nekada prolazila rimska cesta i rimski ostaci se nalaze ovdje u velikom broju. Muslimani, sa svojim uobičajenim nemarom prema klasičnoj starini, mirno su dodali dvije zidane stepenice ovom drevnom kamenom spomeniku, tako da se po lošem vremenu, kad je previše vlažno da se penje na munaru, mujezin može popeti na njega i pozivati vjernike na molitvu.

Još jedan kamen sasvim druge vrste jeste ogroman bogumilski spomenik, sa dugačkim natpisom na ćirilici, a ugrađen je u zid nove pravoslavne crkve. Graditelji ovog zdanja, da bi dokazali svoju nepristrasnost, počinili su još jedno užasno djelo, razrezavši napola lijepu rimsku ploču koja predstavlja muškarca i ženu, pa su jedan komad stavili s jedne, a drugi s druge strane vrata. Drugo rimsko kamenje upotrijebili su zidari, a u vrtovima kasarni i u lijepim malim gradskim parkovima ima ih još. Ovi parkovi su lijepo projektovani na obali rječice Rakitnice, ili "Rakovog potoka", i uzor su kako treba da izgledaju mali javni parkovi. Ovdje muslimani vole da dolaze i da uživaju uz kafu koja se donosi iz turske kafane, dok ih uveče možete vidjeti kako se peru za molitvu na izvoru zvanom Toplik, koji izbija ispod stijena blizu stare rimske ceste.

© 2008 Omer Hadžiselimović

(Travels and Politics in the Near East, pp. 144-147; 150-160; 202-203; ove stranice su uključene u knjigu Na vratima Istoka: Engleski putnici o Bosni i Hercegovini od 16. do 20. vijeka od Omera Hadžiselimovića (Veselin Masleša, Sarajevo, 1989, 226-232; preveli O. Hadžiselimović i Zulejha Riđanović)

The preceding text is copyright of the author and/or translator and is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivs 3.0 Unported License.